

Journal of Social Research in Uzbekistan**JOURNAL OF SOCIAL RESEARCH IN UZBEKISTAN**

journal homepage:

<https://topjournals.uz/index.php/jsru>**THE HISTORY OF THE STUDY OF TASHKENT'S CULTURAL MONUMENTS****Nodira Boltaevna Abdulakimova***History teacher at School No. 3, Sherobod District***ABOUT ARTICLE**

Key words: Shosh, Tashkent, city, civilization, Sufism, scholar, thinker, monument, mausoleum, mosque, madrasa, pilgrimage site, architecture, topography, toponymy, ethnography, source, archive, document, population, social, political, cultural, spiritual, colonialism, independence.

Received: 23.05.25**Accepted:** 25.05.25**Published:** 27.05.25

Abstract: This article discusses the attitude of Soviet authorities in the 20th century toward architectural monuments located in the city of Tashkent—specifically mausoleums, mosques, and madrasas. It explores their role in the lives of the local population and how these cultural sites and pilgrimage places were studied by Russian scholars and local researchers through comparative analysis and historiography. In addition, information about the history and restoration of mausoleums, mosques, and madrasas during the Soviet period is presented based on unique materials preserved in the Central Archive of Uzbekistan and the library of the Cultural Heritage Agency.

ТОШКЕТ МАДАНИЙ ЁДГОРЛИКЛАРИ ЎРГАНИЛИШИ ТАРИХИ**Нодира Болтаевна Абдулакимова***Шеробод туман 3 мактаб тарих фани ўқитувчиси***МАҚОЛА ҲАҚИДА**

Калит сўзлар: Шош, Тошкент, шаҳар, цивилизация тасаввуф, олим, аллома, ёдгорлик, мақбара, масжид, мадраса, зиёратгоҳ, архитектура, топография, топонимия, этнография, манба, архив, ҳужжат, аҳоли, ижтимоий, сиёсий, маданий, маънавий, мустамлака, мустақиллик.

Аннотация: Мазкур мақолада XX асрда Тошкент шаҳрида жойлашган архитектура ёдгорликлари мақбара, масжид ва мадрасаларга совет ҳокимиятининг муносабати, уларнинг аҳоли ҳаётида тутган ўрни, маданий объектлар ва зиёратгоҳларнинг рус олимлари ва маҳаллий тадқиқотчилар томонидан ўрганилиши, қиёсий таҳлили, тарихшунослиги келтирилган. Шу билан бирга совет йилларида мақбара, масжид мадрасалар тарихи, таъмирланиши ҳақидаги маълумотлар Ўзбекистон Марказий арюиви, Маданий мерос агентлиги кутубхонасида сақланаётган ноёб материаллар асосида ёритилган.

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ КУЛЬТУРНЫХ ПАМЯТНИКОВ ТАШКЕНТА

Нодида Болтаевна Абдулакимова*Учитель истории школы №3 Шерабадского района***О СТАТЬЕ**

Ключевые слова: Шош, Ташкент, город, цивилизация, суфизм, ученый, мыслитель, памятник, мавзолей, мечеть, медресе, место паломничества, архитектура, топография, топонимия, этнография, источник, архив, документ, население, социальный, политический, культурный, духовный, колониализм, независимость.

Аннотация: В данной статье рассматривается отношение советской власти в XX веке к архитектурным памятникам, расположенным в городе Ташкент, таким как мавзолей, мечети и медресе. Освещается их роль в жизни населения, а также исследование культурных объектов и мест паломничества российскими учеными и местными исследователями, их сравнительный анализ и историография. Кроме того, на основе уникальных материалов, хранящихся в Центральном архиве Узбекистана и библиотеке Агентства по культурному наследию, представлены сведения об истории и реставрации мавзолеев, мечетей и медресе в советский период.

XX асрнинг 20-30 йилларида мустабид тузумнинг мустанлакачилиги сиёсати амалга оширилган. Маълум тарихий даврда кечган жараёнларни ўрганишда мазкур вақт оралиғида яратилган ҳужжатларнинг бекиёс ўрни бор. Тарихий ҳужжатлар мазмунига кўра, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маданий, маънавий ҳаётни акс эттиради ва ўша давр билан боғлиқ ҳодисалар ҳақидаги ахборотни ўзида сақлайди. Айни вақтда ҳужжатларнинг катта қисми расмий манба сифатида ҳам ҳаққоний тарихни ёритишда муҳим далил ҳисобланади. Ўзбекистон Миллий архивининг (кейинги ўринларда ЎзМА) жамғармаларида мустанлака, совет ва мустақиллик йилларида Ўзбекистон ҳудуди, этнографияси, бинолари, архитектураси, давлат ва дин муносабатларига доир маълумотлар мавжуд.

ЎзМА архив ҳужжатлари 34-фондда ТАССР Маориф Халқ комиссарлигининг 1917- 1924 йилдаги вақф ҳужжатлари Туркистондаги область ва уездларга доир материалларни бирлаштириб, унда зиёратгоҳлар учун ажратилган вақфлар ҳақида ҳужжатлар бор. Шунингдек, 394-фондда санъат, табиат ва қадимги ёдгорликларни сақлаш Ўрта Осиё қўмитаси (Средазкомстарис) жамғармаларида 1920-1928 йиллардаги Ўзбекистон ҳудудидаги тарихий обида ва ёдгорликларнинг сақланиши, уларнинг руйхати, давлат муҳофазасидаги ҳолати тўғрисида маълумотлар сақланади.

1937 йилда нашр этилган "Путеводитель по городу" [1:118] китоби совет давлати марказий шаҳри бўлган Тошкент шаҳри ҳақида йўл кўрсаткич бўлиб, унда Тошкент тарихи, географик ўрни, жойлашуви, иқлими, аҳолиси, маълумот маркази, кўчалари, кутубхона, олий

таълим муассасалари, меҳмонхона, завод ва фабрикалари, нашрётлар, элчихоналар, кинотеатрлари, музей, илмий муассасалар, парк, боғлари, почта, телеграф, телефон, радио, газета редакцияси, трамвай, афтобус, физкультура, темир йўл станцияси, харита ва бошқа муҳим тармоқлари ҳақидаги маълумотлар тизимли ёритилган.

Тошкентнинг қадимги даври, археологик ёдгорликлари тарихи буйича Н.А.Маев, В.В.Бартольд, М.Е.Массон, Г. В. Парфенов, В. А. Шишкин, Н.Г.Маллицкий, В.А.Булатова, А.И. Тереножкин, Г.В. Григорьев, Т. Мирғиёсов, Я.Ғ.Ғуломов, У.Исломов, М.И. Филанович, Ю.Ф. Буряков, А.Р. Муҳаммаджонов, Д.Г.Зильфер, Г.Дадабаев, С.Б.Лунина, З. Усманова, Д.П.Вархотова, Л.Г.Брусенко, М.Аминжанова, М.С. Мершиев, В.И.Спришевские, Н.Х.Дукее, И.Крашенинникова, А.Кабилов ва бошқалар илмий тадқиқотлар олиб борган.

Тошкент давлати милoddан аввалги III аср бошларида Сирдарёнинг ўрта оқимида жойлашган ерларда кўчманчи чорвадор Сак қабилалари иттифоқи асосида ташкил топади. Тарихда бу подшолик "Қанғ", "Қанқа" ёки "Қанҳа" номлари билан юритилган. Қанғ давлатининг дастлабки ҳудуди қадимги Чоч (Тошкент) воҳаси Талос водийси ва Чударёсининг қўйи оқимида жойлашган. Тадқиқотчи А.Муҳаммаджоновнинг "Қанғ-қадимги Тошкент ва тошкентликлар" [2:128] асарида айнан Тошкентнинг қадимги даври, Қанғ давлати, ибтидоий маданият излари, Бурганлисойдаги ибтидоий деҳқончилик қишлоқ харобалари, Жўнариқ бўйидаги қадимги қишлоқ, Шоштепа илк шаҳар ибодатхонаси харобаси, Қанғ шаҳрининг Чоч воҳасининг пойтахти эканлиги, Мингўриқдаги қадимги Тошкент, Оқтепа илк ўрта аср қасри, Бинкат ўрта асрлардаги Тошкент, Қўш номи Тошкент, Тошкентнинг қадимий номлари, тўрт даҳаси тарихи ҳақида маълумот берилган.

Тарихчи олим З.А.Муҳаммаджонов "Қадимги Тошкент (Тарихий ва археологик лавҳалар)" [3:61] рисоласида Тошкент территориясида шаҳар. маданиятининг шаклланиши, дастлабки деҳқончилик қишлоқлари, қаъла- кўрғонлар ва уларнинг тархий топографияси, шаҳарнинг қадимги Чоч, Шош, Бинкат каби аталиши, айрим маҳаллаларининг этимологиясини ҳам археологик асосда ёритади.

Археологик қазилмалар ва ёзма манбалар асосида замонавий Тошкент ҳудудининг маданий ривожланиш тарихи, унинг таркибида биринчи шаҳар типидagi аҳоли пунктининг пайдо бўлиши, топографияси, VI-VIII асрларда Чочнинг марказий шаҳар бўлганлиги, шаҳар маданиятининг босқичма-босқич шаклланиши, воҳада олиб борилган археологик қазилмалар ва уларда шаҳарсозлик намуналари ҳақида археолог М.И.Филанович илмий изланишлар олиб борган [4:232]. Тошкент шаҳарсозлиги асослари ва ривожланиш босқичлари, ёдгорликлари ҳақида Г. В. Шишкин ўз тадқиқотларида баён қилади [5:198].

Рус олими Ю.Ф.Буряков шарқий Мовароуннаҳрдаги Чоч ва Илоқни ўз ичига олган Тошкент воҳасининг энг урбанизациялашган шаҳарлари, барча тоифадаги археологик

ёдгорликлар, хом ашё манбалари, ички ва минтақалараро алоқа воситалари тарихи ҳақида тадқиқот олиб бориб [6:128], антик ва ўрта асрларда шарқий Мовароуннаҳрда урбанизациялашган шаҳар маданиятининг генезиси, шаклланиш ва ривожланиш қонуниятлари таҳлилини амалга оширади. Шу билан бирга тадқиқотчи қадимги Тошкент тарихи, девор ва қўрғонлари, ўрта асрларда жой номлари, топографияси ҳақида ҳам илмий изланишлар олиб борган [7:13].

М. Е.Массон қадимги Бинкат Хадра, Чорсу, Эски Жува ҳақида маълумот келтиради. Жумладан, муаллиф Шайхонтахур қабтистонидаги архитектура ансамблида ўзгаришлар бўлганлиги, Эски шаҳардаги Жувахона олдидан ўтган кўчани кенгайтириш муносабати билан у ердаги "Хотин- масжид" ни бузишга тўғри келади. Бу масжид архитектурасида нодир ўймакорлик нақши билан қимматли эди. Шу сабабли уни кўчириб, Шайхонтахур қабристони ёнига келтириб қуришди" деб ҳикоя қилади [8:121].

XIX асрнинг иккинчи ярми - XX аср бошларидаги Тошкент шаҳри тарихи ва тарихий географияси ҳақида шарқшунос олим Н. Г. Маллицкий ўзининг "Тошкент маҳалла ва мавзелари" [9:24] номли рисоласида илмий таҳлилини амалга оширган. Бир гуруҳ тарихчи олимлар иштирокида ёзилган "По улицам Ташкента" китоби [10:205] Тошкентнинг Чор мустамлакаси ва Совет давридаги тарихи, ижтимоий-сиёсий, маданий ва маънавий ҳаёти ҳақида маълумот беради.

Совет йилларида Тошкент архитектура ёдгорликлари, зиёратгоҳлари ҳолати, уларнинг муҳофазаси юзасидан маълумотларни 2761-фондда "Республиканское правление общества охраны памятников истории и культуры" (Маданий ва тарихий ёдгорликларни сақлаш жамиятининг Республика бошқармаси) жамғармаларида учратиш мумкин. Шунингдек, 2296-фондда "Главное управление по охране памятников и изобразительного искусства Министерство культуры УзССР (1957-1976)" (ЎзССР маданият вазирлиги тасвирий санъат ва ёдгорликларни сақлаш бош бошқармаси) жамғармаси ҳам ўзида қимматли маълумотларни бирлаштирган. Унда ёдгорликларни сақлаш юзасидан буйруқлар, таъмирлаш (реставрация) жараёнлари, уларга ажратилган маблағлар, шу Даврдаги ёдгорликларнинг расмий рўйхати келтирилган.

XX асрнинг 50-70 йилларида яратилган асарлар совет мафкура таъсирида вужудга келган. Бу даврда Тошкент архитектура ёдгорликлари бўйича Н.Флавиский, В.В.Бартольд, Ч.Ч.Валихонов, Т.Г.Смирнова, Н.Кузьмина, А.Акименко, Г.А.Пугаченкова, В.М.Филиманов, Л.И.Ремпель, В.М.Булатова, Ю. Л.Маньковская ва бошқалар тадқиқот ишларини олиб бориб, ўша давр нуктаи-назаридан таҳлил қилган.

Туркистон мустамлака даври маданий объектлари, зиёрат масаласини тадқиқ қилган олим В.Литвинов ўз тадқиқотида Совет тарихшунослигида маданий объектларга муносабат,

зиёрат масаласи ҳукумат сиёсати даражасида ўрганилмаганлигини қайд этиб, муқаддас жойлар, мазорларга ташриф масаласини илмий нуқтаи назардан эмас "шахсга сиғинишнинг сабабларини синфийлик мисолида кўрсатиб берган [11:16].

Туркистон тарихи, маданияти, ижтимоий-сиёсий ҳаёти, мустамлака даврида Тошкент аҳолиси турмуш тарзи, зиёрат масалалари академик В.В.Бартольд [12] асарларида тилга олинади. Худудий зиёрат объектларининг ўзига хос хусусиятлари, зиёрат масаласи Ч.Валихонов [28] тадқиқотларида берилган.

В.А.Булатова ва Л.Ю.Маньковская ўзининг "Памятники зодчества Ташкента"(XIV-XIX в.в.) [13] китобида Тошкент шаҳрининг қисқача тарихи, IX-X асрларда Чорсу ва Эски Жува худудидаги бозорлар, ҳунармандчилик турар жойлари, қабристонлар, XIV, XV, XVI, XIX асрларда шаклланган меъморий ансамбллarning ҳар хил композицияларда қурилганлиги, Темур ва Темурийлар даврида (XIV-XV асрлар) қурилган Зангиота, Анбарбиби меъморий мажмуаси, Шайхованди Тохур ансамбли, жоме масжиди, Қалдирғочбий, Юнусхон мақбаралари ўз даврининг энг йирик ёдгорликлари эканлигини эътироф этади. XVI асрга оид Кўкалдош, Бароқхон мадрасалари, Ҳазрати Имом ансамбли, Суёнчхўжахон ва Қафқол Шоший мақбаралари, Чўпон ота, Иброҳим ота, Қўшчи мазор, Аламбардор мақбаралари, Номозгоҳ, Тилла-шайх масжидлари, хаммомлар топографияси, архитектураси, бошқа худуд маданий объектларига хос ҳар хил меъморчилик услуби, Совет даврида Тошкент Ўрта Осиёнинг таниқли шаҳарларидан бири сифатида туризм маданий маркази бўлганлигини таъкидлайди.

Архитектор Г.А.Пугаченкова ва санъатшунос олим Л.И.Ремпель муаллифлигида совет йилларида нашр этилган "Выдающиеся памятники архитектуры Узбекистана" номли асарида Ўзбекистоннинг марказий шаҳарлари бўлган Самарқанд, Шаҳрисабз, Тошкент, Бухоро ва Ҳивадаги ўрта асрлар архитектура ёдгорликлари ривожланиш тарихи ҳақида илмий, тарихий маълумотлар келтирилган. Китобнинг "Тошкент" бўлимида Тошкент шаҳрининг қисқача тарихи, Бароқхон мадрасаси Муҳаммад Абу Бакр Қафқол Шоший мақбараси, Кўкалдош мадрасалари каби XVI аср архитектура ёдгорликларининг қурилиш тарихи, меъморий услуби ҳақида архитектура ва санъатшунослик нуқтаи-назарида тушунча берилган [14:145-154].

XV аср мақбаралари функционал жиҳатдан бир-бири билан боғланган. Шундай иморатларга: Самарқанддаги Қозизода Румий ва Оқсарой мақбаралари, Сигноқдаги ўзбек хонлар қабрида, Тошкентдаги Юнусхон, Зангиота мақбараларини киритиш мумкин [15:145]. Ўрта Осиё жанубий областлари усталарининг мактаби (Шимолий Хуросон, Тохаристон, Қашқадарё, Бухоро, Самарқанд, Тошкент, Фарғона, Хоразм, Туркистоннинг шимолий вилоятлари) ўз даври меъморчилигини ранг-баранг қилган [16:36]. Тошкентда барпо этилган

ҳашаматли бинолар моҳир усталарнинг маҳаллий ўзига хос анъаналари, мактаби мавжудлигидан далолат беради.

XIV-XV асрларда Ўрта Осиё меъморий дурдоналари ўрта асрлар меъморлари санъати ютуқларини акс эттириб, жаҳон цивилизациясида муҳим ўрин тутди. Ушбу давр меъморчилигида конструктив-техник, композицион, бадий ва образли ғоялар ривожланиши номоён бўлган. Бунга Тошкентдаги XIV-XVI аср тарихий-меъморий обидалари ҳам мисол бўла олади.

Юқорида келтирилган манбалар- VI-VII асрларда Тошкент (Чоч) да турли хил динларга эътиқод қилиниши, диний бағрикенглик, ўлкага араблар кириб келгандан сўнг Тошкентда ислом маданияти шаклланиши, воҳа тарихи, топографияси, жой номлари, географик жойлашуви, шаҳарлар қурилиши, маънавий-маданий, ижтимоий-сиёсий ҳаёт, Тошкент зиёратгоҳлари, масжид, мадраса, черков ва бошқа диний меъморий объектлар, уларнинг аҳоли ҳаётида тутган ўрнини ўрганишда қимматли манба ҳисобланади.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки бугун Республикамизда мавжуд архитектура ёдгорликлари зиёратгоҳ, мақбара, қадамжолар халқимизнинг диний ва миллий қадриятларидан бири саналади. Ватанимиз тупроғида ҳоки ётган шахслар ҳаёти, фаолияти, зиёратгоҳлар тарихи, у ердаги урф-одатларни ўрганиш, маънавий меросимиз сифатида ёш авлодга етказиш, республика, вилоят, туман миқёсидаги зиёратгоҳларнинг мусулмон оламидаги мавқеини ошириш, у ерга маҳаллий ва хорижий зиёратчиларни жалб этиш, зиёрат туризмни ривожлантириш олдимизда турган долзарб вазифалардан бири ҳисобланади.

Тошкент-ўрта асрлар дин билан боғлиқ архитектура ёдгорликлари, зиёратгоҳлари ва муқаддас қадамжоларининг ўрганилганлик даражаси, тарихшунослиги таҳлили бўйича мавзу борасида, фанлар кесимида катор тадқиқотлар амалга оширилган. Бу тадқиқотларда келтирилган манбалар, саёҳатчилар эсталиклари, архив материаллари, тарихий-бадий адабиётлар муҳим манба вазифасини бажаради. Тошкент тарихи, шаҳар қурилиши, тарихий объектлари, мақбара масжид, мадрасалари, аҳоли турмуш тарзини ёритишда ёзма манбалар, уларни солиштириш, қиёслаш объектив маълумотларни аниқлаш имконини беради. Манбалар асосида ўрта аср дин билан боғлиқ архитектура ёдгорликлари, зиёратгоҳларнинг тарихини ўрганиш, мамлакатимизда маҳаллий ва хорижий зиёра туризмни ривожлантириш, янги лойиҳаларга асос бўлади. Шу жиҳатдан мазкур мавзусини ўрганиш бугунги кунда муҳим ва долзарб аҳамиятга эгадир.

Миллий қадриятларимизнинг бир бўлаги бўлган зиёрат туризми жаҳон миқёсида Ўзбекистон ҳудуди шундай тарихий қадриятлар макони бўлганлигини, ўлкада ижтимоий-иқтисодий ислохотларни рўёбга чиқараётган халқимиз учун буюк келажак барпо этишда, бугунги дунёни янги кўз билан кўриш, уни янгича тафаккур билан идрок этиш жараёнларида,

улуғ аждодлар мероси билан танишиш лозимлигини англатади. Бугун йўқотилган барча кадрятларни, бой берилган маданий ва маънавий бойликларни қайтадан тўплаш, анъаналарни тиклаш, ўз миллий қиёфаси билан Ўзбекистоннинг жаҳон халқлари сафидан муносиб ўрин эгаллаши юзасидан олиб борилаётган тадбирлар буюк аждодларимиз қолдирган меросни қайта тиклаш, ўзлигимиз, инсоний ҳис- туйғуларимизни, шаънимиз ва ориятимизни ҳимоя қилишга, уни ҳамиша баланд тутишга ва халқаро миқёсда ўрнимизга эга бўлишда муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Путеводитель по городу Ташкенту (Ташкентский краснознаменный совет Р.Д. и К.Д). Ташкент, 1937.-118 с.
2. Муҳаммаджонов А. Қанғ-қадимги Тошкент ва тошкентликлар :(Тарихий лавҳалар). Тошкент: Шарқ, 2009.-128 б.
3. Муҳаммаджонов З.А. Қадимги Тошкент (Тарихий ва археологик лавҳалар). Тошкент: Фан, 1988.-61 б.
4. Филанович. М. И. ТАШКЕНТ-зарождение и развитие города и городской культуры. Ташкент: Фан, 1983.-232 с.
5. Шишкин Г. В. У истоков древней культуры Ташкента. Ташкент: Фан, 1982.-198 с.
6. Буряков Ю. Ф. Древний и средневековый город восточного мавераннахра.Ташкент: Фан, 1990.-128 с.
7. Ф.Ю. Буряков. "Историческая топография древних городов Ташкентского оазиса. Ташкент, 1975.-С.13.
8. Массон М. Е. Прошлой Ташкента. Известия АН Уз ССР, №2.Ташкент, 1954.- С.121.
9. Маллицкий Н. Г. Тошкент маҳалла ва мавзелари // Русчадан У. Қўчқор тарж./- Тошкент: Гофур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашрети, 1996.-24 б.
10. Буряков Ю. Ф., Ю. И. Гласс., Соеолов Ю. А., Чабров Г. Н. По улицам Ташкента. ТашкентЎзбекистан, 1971.-205 с.
11. Литвинов В.П. Мусульманское паломничество в царской России: историка примере Туркестана 1865 - 1917 гг. Днес вана ист. наук.- Москва, 2007. С-16.
12. Бартольд В.В. Культура мусульманства Ислам. Бартольд В.В. Сочинения. Том 11, часть 2. М., 1964.
13. Валихонов Ч.Ч. Сочинения в 5 томах. Т.1-5. - Алма-Ата, 1985.
14. Булатова В. М., Маньковская Л. Ю. Памятники зодчества Ташкента (XV-XIX в.в). Ташкент: Издательство литературы и искусства имени Гафура Гулама, 1983.

15. Пугаченкова Г. А., Ремпель. Л. И. Выдающиеся архитектуры Узбекистана. Тошкент: Государственное издательство художественной литературы УзССР, 1958.Б. 145-154.
16. Пугаченкова Г. А. Зодчество Центральной Азии. XV век.Ведущие тенденции и черты. Издательство литературы и искусства им. Гафура Гуляма, 1976. С. 145.
17. Djuraeva, S., & Akramova, F. (2024). QUSAM SHEIKH SHRINE (Koson district). International Journal Of History And Political Sciences, 4(12), 76-79.